

Week van de Rechtsstaat 2024

Bijeenkomst “Wat betekent de rechtsstaat voor jou?”

Den Haag, Hoge Raad, 5 juni 2024

Openingstoespraak Dineke de Groot, president Hoge Raad

Geachte aanwezigen,

Welkom bij de Hoge Raad, bij de bijeenkomst met de titel “wat betekent de rechtsstaat voor jou?”. Deze bijeenkomst is onderdeel van de Week van de Rechtsstaat. Dit jaar vindt voor de tweede keer een Week van de Rechtsstaat plaats. Vorig jaar was de Academie voor Wetgeving de initiatiefnemer, dit jaar is dat de Hoge Raad, en we doen dat in samenwerking met andere instituten van de staat. Het streven is om van de Week van de Rechtsstaat een soort van traditie in ontwikkeling te maken, net als onze rechtsstaat dat is. Niet alleen in Den Haag, maar geleidelijk aan ook verder in Nederland. Zo zijn er dit jaar voor het eerst ook activiteiten in Brabant in de Week van de Rechtsstaat.

Het thema van deze bijeenkomst stelt nadrukkelijk aan de orde wat het voor een mens, voor jezelf, betekent om in een rechtsstaat te leven. Velen zullen zeggen: tot ons grote geluk leven we in een democratische rechtsstaat. De 5-mei-lezing vorige maand hield Lilian Gonçalves.¹ In 1982 werd haar echtgenoot Kenneth Gonçalves bij de Decembermoorden in Suriname vermoord. Daarna kwam zij als politiek vluchteling naar Nederland. In de 5-mei lezing vertelt ze vanuit haar levensverhaal wat het voor haar betekent om in een rechtsstaat te leven. Zoals dat je in vrijheid kunt leven met anderen en dat mensen gelijkwaardig worden behandeld, door de overheid en door elkaar. Zij vertelt hoe zij, eenmaal gevestigd in Nederland, etnische discriminatie zag, antisemitisme, in de openbare ruimte, op de werkvloer. Zij benoemt dat voor een rechtsstaat de rechtsbescherming van minderheden essentieel is. En zij stelt dat het in onze tijd niet meer alleen burgers zijn die elkaar discrimineren maar dat ook de staat eigen onderdanen systematisch en op grote schaal uitsluit, wat volgens haar niet eerder zo duidelijk werd als in de toeslagenaffaire. Als tekenen van hoop dat ongelijkwaardigheid kan worden beslecht, noemt Lilian Gonçalves de erkenning van de overheid dat de slavernij onrecht was, en de wil om herstel ook te zoeken in het creëren van een gelijkwaardige samenleving.

Het verhaal van de democratische rechtsstaat kan op veel verschillende manieren worden verteld. In een levensverhaal klinken vaak ook wel ervaringen over recht en onrecht door. Het leven in een democratische rechtsstaat komt in de kern erop neer dat we vrij zijn, maar dat we die vrijheid alleen kunnen beleven en behouden als we bereid zijn samen te leven in verbondenheid met de medemens en in gebondenheid aan het recht. In die bereidheid zijn bijvoorbeeld goede wil, vertrouwen en gemeenschapszin essentieel. Ook de bereidheid

¹ Lilian Gonçalves-Ho Kang You, Vrijheid is de rechtsstaat, Nationaal Comité 4 en 5 mei, Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek Amsterdam, 2024.

tot gebondenheid aan het recht is essentieel. Aan recht dat logisch, eerlijk en waarheidsgetrouw in elkaar zit. Dat vatbaar is voor tegenspraak. Dat kan meebewegen in de maatschappij waarin de rechtsstaat gestalte krijgt.

Het recht in de rechtsstaat is niet kleurloos of mechanisch. Het moet werken in de leefsituatie van mensen en bevorderen dat mensen kunnen leven in vrede en welzijn. Je kunt het ook zo zien. Het recht is verankerd in de waarden van de democratische rechtsstaat. Een van die waarden is bijvoorbeeld dat de meerderheid, ook de democratisch gekozen meerderheid, een belangrijke stem heeft in de verdeling van rechten en plichten over mensen en organisaties, maar dat de meerderheid steeds ook de minderheid beschermt. Een andere waarde is dat iedereen bij de rechter terecht kan voor het vragen om de bescherming van het recht in de verhouding met andere mensen en met de overheid. Die rechter is onafhankelijk en doet uitspraak op basis van de rechtsregels, die democratisch tot stand zijn gekomen. Als de rechter uitspraak heeft gedaan, dan houdt iedereen in een rechtsstaat zich aan die uitspraak, ook de overheid.

In de werkelijkheid is het niet makkelijk om de waarden te verwezenlijken. De instituties, zoals het parlement, de regering en de rechtspraak, de adviescolleges, de planbureaus, de Ombudsman, de uitvoeringsorganisaties, de decentrale overheidsorganen, zij hebben in de democratische rechtsstaat mede tot taak om te waarborgen dat het recht in het leven van mensen werkt zoals het is bedoeld, logisch, eerlijk, waarheidsgetrouw en vatbaar voor tegenspraak. Er is in Nederland al geruime tijd een levendig debat onder de noemer van de rechtsstaat. In aanzienlijke mate gaat het daarin niet over het verwezenlijken van de waarden van de rechtsstaat, maar over het stellen van grenzen aan wat ook wel wordt genoemd de afbraak van de rechtsstaat. Het gaat bijvoorbeeld over de vraag hoe ver de wetgever de grenzen van de rechtsstaat heeft opgezocht of nog zal kunnen opzoeken, en over de vraag wat vervolgens mag of moet worden verwacht van de rechter in de rechtstatelijke begrenzing van de wetgevende en de uitvoerende macht.

Ik denk dat we er goed aan zouden doen de focus van het debat te verplaatsen van het begrenzen naar het verwezenlijken van de rechtsstaat. Naar het geven van betekenis aan de rechtsstaat in het dagelijks leven. Naar het beleven van die betekenis. Naar een debat over hoe we als mens en als instituties van de staat de waarden van de democratische rechtsstaat concreet kunnen maken in de leefsituatie van mensen. De mensen die werken in de instituties zullen daarvoor zoveel mogelijk moeten aansluiten bij de leefsituaties en duidelijk moeten zijn over wat de instituties wel en niet te bieden hebben, en over wat er wel en niet mag in een rechtsstaat. Actueel voorbeeld van eenvoudige hoofdregels van een rechtsstaat: demonstreren mag, vernielen niet.

Er zijn veel rapporten verschenen en veel voornemens geuit, om anders met mensen om te gaan, om leed en schade te compenseren, om instituties te wijzigen, om nieuwe wettelijke

stelsels te maken. Veel van deze voornemens vragen veel tijd. Voor sommige ervan is een grondwetswijziging nodig, en een van de eigenschappen van een grondwet is dat je die niet zo maar kunt veranderen. Nadat een grondwetswijziging is aangenomen, moeten er verkiezingen worden gehouden en de nieuwe Eerste en Tweede Kamer moeten de wijziging opnieuw behandelen. Deze procedure neemt vele jaren in beslag. In de tussentijd blijft de noodzaak bestaan dat er regels worden gemaakt die direct en zinvol werken in de leefsituaties van mensen. De aanleiding voor veel van de voornemens is dat het in de afgelopen jaren soms erg is misgegaan met de rechtsbescherming van burgers. Ik hoef de voorbeelden niet in detail met u te bespreken want u kent ze. De overheid heeft enkele regelingen zodanig ingericht dat wie een kleine fout maakte bij het invullen van het papierwerk als fraudeur werd aangemerkt. Omdat de overheid tegelijkertijd vele voorschotten had verstrekt, liepen de terug te vorderen bedragen en de boetes hoog op. Veel hoger dan u en ik ons eigenlijk kunnen voorstellen. De gevolgen voor deze mensen in hun leven waren groot. De parlementaire enquêtecommissie Kinderopvangtoeslagen constateerde dat bij deze regeling de grondbeginselen van de rechtsstaat zijn geschonden, en dat dit verwijt niet alleen de uitvoering, de Belastingdienst Toeslagen, trof, maar ook de wetgever en de rechtspraak.

Intussen hebben wij wel degelijk een rechtsstaat. In de visie van de Venetië Commissie heeft Nederland een sterke democratische rechtsstaat. Maar de kruik gaat zolang te water tot hij barst. De pijlers van de rechtsstaat moeten zich de kritiek ter harte nemen en aan verbetering werken. Parlement, regering en rechtspraak zijn daarmee bezig. En ze baseren zich daarbij niet alleen op het rapport Ongekend Onrecht, maar ook op het rapport Blind voor mens en recht van de parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening. En volgende week wordt het rapport van de Staatscommissie Rechtsstaat verwacht, dat ongetwijfeld ook aanbevelingen zal bevatten om onze rechtsstaat verder te versterken. Instituties waar nodig aanpassen aan de eisen van deze tijd is een belangrijk onderdeel van het versterken van de rechtsstaat maar zeker niet het belangrijkste. Of er nu een constitutioneel hof komt of niet, een nieuw administratief hof of niet, daarmee worden geen regels gemaakt die werken voor mensen. Regels waarmee ze uit de voeten kunnen, die hen helpen hun leven vorm en inhoud te geven. Hen helpen grip te krijgen op hun leven.

En daarom gaan we vandaag iets anders doen. We stellen niet de instituties centraal maar de mens, en we stellen u en onszelf de vraag: *wat betekent de rechtsstaat voor jou?* Dat is een vraag die iedereen voor zich misschien op een net iets andere manier beantwoordt, maar wel een vraag die jou, de burger, centraal stelt. Dan is zeer belangrijk het besef dat burgers zich veiliger voelen als de rechtsstaat werkt, en hen helpt voldoende grip te krijgen op hun leven. Dit zo bekende begrip 'grip' is onlangs heel goed doordacht door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. We zijn blij dat een van de auteurs, Will Tiemeijer, ons hierover vandaag meer gaat vertellen. Vervolgens geven we het woord aan Tof Thissen, als 'man van de uitvoering'. Wethouder sociale zaken, directeur van

het Dienstverleningsinstituut van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, en daarna bij UWV WERK, hij heeft zich altijd beziggehouden met het burgerperspectief. Nu is hij voorzitter van het Ouderpanel Kindertoeslag. Ik ben heel benieuwd wat zij ons te vertellen hebben. En ook wat u, hier in de zaal, ons te vertellen heeft. Ik verheug me op een zinvolle bijeenkomst.